

Списание "Политически изследвания" съвместно с Фондация "Фридрих Еберт" станаха инициатори на кръгла маса, посветена на темата за популизма. Част от научната дискусия представяме на българските читатели чрез статиите на български политолози, които засягат различни аспекти на явлениято "популизъм".

От редакцията

ИМА ЛИ ПОНЯТИЕТО ПОПУЛИЗЪМ НАУЧНА СТОЙНОСТ?

ГЕОРГИ КАРАСИМЕОНОВ

1. За понятието популизъм

В съвременния свят, особено в света на политическите отношения, много явления имат комплексна същност, олицетворяват множественост от същности и форми, които политическата теория трудно обхваща в категорични, обобщаващи и точни дефиниции. Това се отнася особено за политическите идеологии и движения, много от които възникват спонтанно, вследствие на харизматично въздействие на също така случайно появили се личности, отразяват временни настроения и нагласи в специфични исторически и политически ситуации.

Популизмът е именно такова явление. Като феномен в политическата теория то се изследва първоначално от Липсет и Хофшадтер, непосредствено след Втората световна война, които го определят като протофашизъм. Някои автори приемат като негов предтеча Популистката партия в САЩ в края на 19 век. Обаче темата за популизма придобива значимост едва в нашата съвременност, през 50-те и 60-те, после през 70-те години, и най-вече през 90-те години на миналия век, особено след краха на комунизма. Популизмът е многолик и многостранен и има своите прояви във всички континенти — в Латинска Америка, Африка, Арабския свят, където и днес перманентно се раждат популистки движения, центрирани около харизматични личности и военни командири. Там той се появява вследствие на различни социални причини, има раз-

лични корени, преследва различни цели и постига различни резултати. В следващото изложение аз ще се огранича до разглеждането на популизма в Европа и то в европейските демократични държави, където той има своя специфична същност.

В политическата теория ще намерим много и различни дефиниции на популизма. Има автори, които оспорват научния характер на този феномен, а има други, повечето на брой, които извеждат на преден план някои общи характеристики на явлението, на базата на които се правят опити за научни или, бих казал, приблизително научни, макар и многопластови дефиниции. Според френския автор Тагиеф, който оспорва научния характер на понятието популизъм, „най-специфичната формална характеристика на популизмите е тяхното отъждествяване с най-различни политически идеологии (десни или леви, реакционни или прогресивни, реформистки или революционни), с всякакви икономически програми (от държавен дирижизъм до неолиберализъм), с най-различна социална база и различни типове режими. Това, което е общо за популизмите, е в крайна сметка една специфично структурирана реторика”. (Priester 2007: 41) Други автори ги определят като специфична дясна партийна фамилия (Superius 2003 : 83), трети смятат, че популизмът е специфична идеология, която може да се отграничи от другите идеологии (Priester 2007:217). В типологизацията на популизма се срещат определения за ляв и десен популизъм (Decker (2): 36), за радикален, системен и анти системен популизъм (Карасимеонов 2006: 220), за демократичен и протестен популизъм (Андреев: 17) и т.н.

В края на 90-те години на миналото и началото на настоящото столетие може да се говори за определен бум на изследователите, които анализират популизма от различни гледни точки, предимно вследствие на кризата на доверието към представителните институции и към традиционните партии в Западна Европа, а от друга страна, анализират появата на нов тип популистки партии в посткомунистическите държави, които на места стигнаха до държавното управление и наложиха своя специфичен отпечатък върху политическия процес, включително в общоевропейски мащаб.

Аз ще се концентрирам именно върху популизма като явление през този исторически период, тъй като, както споменах в началото, популизмът, както и да решим да го дефинираме, има специфични характерис-

тики и различни форми на проявление в различни исторически периоди и политически ситуации. Популизмът в Европа през 50-те години на миналия век е имал едни характеристики — например пужадизмът във Франция, през 60-те и 70-те години други, когато той е бил преди всичко асоцииран с леви протестни движения, а съвсем различен характер в края на 90-те години и началото на настоящото столетие и особено в посткомунистическите държави.

Първо, няколко думи за научния характер на понятието популизъм. Аз се придържам към становището, че различните дефиниции за популизма отразяват определена бедност в понятийния и категориален апарат на политическата теория, на аналитичния ѝ потенциал да обхващане явления, които не се вменват в традиционната скала на политическото ляво-дясно, що се отнася до изследването на политическите партии и движения, родени от съвременната действителност. Затова политическата теория използва понятието за популизма, за да обхване едно многостранно еkleктично явление, за което е трудно да се даде точна и ясна характеристика и да се вмести в установените категории на политическата теория, особено що се отнася до класификацията на партийните фамилии. То има ограничена научна стойност, защото обектът на изследване е трудно уловим, популизмът има проявление във всички политически партии, представлява прием в политическата борба, има често чисто конюнктурни, напр. предизборни цели. От същия ранг са понятията като протестни движения, радикални и др. течения. Въпреки това съм склонен да приема понятието за популизма, въпреки резервите ми към него, тъй като се е легитимирало и има своята значимост и полза в обяснението на политически явления, провокирани от драстични промени в икономическата и социалната ситуация, които имат преди всичко реактивно въздействие, отразяват временни нагласи и настроения. Затова за да бъдем максимално точни в изследването на явленията “популизъм”, е нужно да потърсим една по-разгърната и, бих казал, многопластова дефиниция, чрез конкретния анализ на социалните корени, на идеологическия и политически профил на съвременния популизъм. Без да претендирам за оригиналност, аз съм се постарал на базата на множеството изследвания върху популизма да открия синтезирано основните характеристики на популизма като политическо течение от гледна точка на неговото възникване, социална база, идеологически

профил, организационна структура и политическа практика.

Възникване. Популизмът възниква вследствие на масово недоволство, провокирано от кризата на легитимността на демократичните институции и то когато кризата на представителните институции достига до определен връх и води до сериозно намаляване на тяхната ефективност и дори блокиране на политическия процес.

Социална база. Популизмът търси опора сред „губещите“ от нови социални и политически процеси, например модернизацията (Superius 2003: 85), разбрана в най-широк смисъл, или от радикални промени, например преходът от тоталитарни към демократични режими. Той се опира на социални групи, които се стремят към реванш срещу печелившите от тези процеси или „виновните“. С други думи, популизмът се опира на нагласите на протест, които приемат едни или други форми сред определени социални групи.

Идеологически профил. Популизмът е еkleктична смес от послания, които адресират временни проблеми или дългосрочни фактори, провокиращи масово народно недоволство. На пръв поглед те са неидеологизирани в своята претенция, базирани на формулата „ние срещу тях“ (Linz 1997 : 422), на „добрия народ срещу корумпирания елит“ (Mude 2007: 69).

Организационна форма. Популизмът възниква като движение и се формира по принцип около харизматични лидери, изгражда се на базата на авторитарни и силно централизирани структури.

Политическа практика. Популизмът е по принцип агресивен, понякога и насилствен, пренебрегва демократичните правила, ориентиран е плебисцитарно, базиран върху дихотомията „приятел/враг“ (Карл Шмит), опортюнистичен и демагогски (Decker 2003:49).

Като партия в управлението, което рядко се е случвало в европейските държави, популизмът обикновено има две лица — радикално трансформиращ системата (типично за посткомунистическия популизъм) или се адаптира към демократичните правила и залага на определени реформи. При това положение много бързо неговият популистски потенциал се изчерпва и партиите, свързани с него, се разпадат, а част от посланията биват интегрирани в програмите на демократичните партии (Хайдер в Австрия през 90 те години на миналия век).

Моята дефиниция, колкото и да е лимитирана от гледна точка на

нейната научна точност, е следната: популизмът като политическо течение (движение) в демократични условия се базира на масово народно недоволство в конкретна социално-икономическа и политическа ситуация, експлоатира антиелитарни, включително антипартийни нагласи и предлага радикални промени на статуквото. Неговата политическа изява може да бъде радикална, антисистемна или системна в рамките на демократичните правила.

На тази база изследователите трябва да направят разгърнатата типология на различните популистки течения и движения.

2. Същност на посткомунистическия популизъм

Посткомунистическият популизъм коренно се различава, особено в своята първоначална фаза, след като паднаха тоталитарните режими и се сложи началото на прехода към демократични режими, от западноевропейския популизъм през 90-те години на миналия век. Основната разлика се корени в това, че в посткомунистическите държави популизмът бе свързан с радикална промяна на икономическата и политическата система, която предопредели характера на популистката програма и реторика в тези държави. Също така посткомунистическият популизъм може да бъде разделен темпорално и същностно в първоначален, свързан с първата вълна на изява на нови политически партии и първия политически сблъсък между антикомунистическите и консервативни политически сили, и постпреходен популизъм, свързан с качествено нови явления и процеси.

Характерно за първоначалния антикомунистически популизъм е, че беше провокиран от един основен идеологически и политически кливидж, породен от радикалната промяна и трансформация от тоталитарна в демократическа система. В този смисъл той беше масов феномен, провокирал политическа конфронтация между два основни политически блока — реформаторите и консерваторите. Антикомунистическият популизъм, макар и да прие различни нюанси, беше базиран на едно основно популистко послание — изхвърлете комунистите. По същия начин опониращият популизъм от страна на консервативните сили, свързани с бившите комунистически партии, беше базиран на страха от радикалната промяна. Тук могат да ми бъдат отправени възражения, че не можем да

характеризираме антикомунистическата политическа платформа като популистка, защото тя е свързана с множество предложения за икономически и политически реформи. Това е така, но в крайна сметка, ако се върнем назад към митингите и посланията, които отправяха антикомунистическите сили и конкретно в България — СДС, те извеждаха на преден план именно доминиращото популистко послание, базирано на отрицанието на комунизма и предлагането на една обща демократична платформа, в която липсваше ясна, конкретна икономическа или социална и прочее политика. Именно с това е свързана драмата на много от антикомунистическите партии и движения не само в България, когато дойдоха на власт те бяха принудени да се освободят от популизма и да заложат на конкретна програма. На много места, където това не им се удаде, поради липса на капацитет или некомпетентност, се стигна до техния политически крах и в крайна сметка политическа гибел.

Втората вълна на посткомунистическия популизъм е от съвсем различен характер и отразява последиците от прехода към пазарна икономика и политическа демокрация. Той се базира на един нов кливидж, преди всичко социално-икономически по своя характер, вследствие на първоначалната трансформация, довела до масово обедняване на значителна част от населението в посткомунистическите държави, и възникването на една значима протокласа от губещи, противопоставяни на една малка каста от спечелилите от прехода.

Същевременно, паралелно на този, се формира друг кливидж, морално-ценностен, провокиран от начина, по който новата политическа и икономическа класа установи своята доминация в новата система, която аз определям като клиентелистка демокрация. Характерна черта на клиентелистката демокрация е политическата корупция и подкопаването на представителната демокрация за сметка на налагането в политическия процес на нов тип посткомунистическа партокрация в симбиоза с икономическата върхушка.

Тези два основни нови кливиджа провокираха нови вълни от популизъм, които имат друг характер в сравнение с първите популистки вълни. Те изведоха на преден план нови проблеми и политически сблъсъци свързани с темата за справедливостта, жизнения стандарт, социалната сигурност, морала в политиката, корупцията и т.н. Общото между този популизъм и този в западноевропейските държави в края на 90-те годи-

ни на миналия и началото на новия век е, че и в двете части на Европа, макар и в различен мащаб, се прояви кризата на представителната функция на основните политически институции, на политическите партии и парламентите, което доведе до нарастващо отчуждение на гражданите от техните политически представители. Според авторитетни изследвания България и всички останали посткомунистически държави се сблъскват с този основен феномен, довел до дълбока криза на доверието към представителните институции.

Паралелно с това като водеща тема се утвърждава политическата корупция, която отблъсква масово гражданите от политическия процес. В тази специфична обстановка популизмът придоби нови характерни черти, изяви се с нови лидери и послания, включително и с нови политически формации.

3. Двете вълни на посткомунистическия популизъм в България

В България се утвърдиха две основни вълни на популизма:

- Първата вълна е свързана с антикомунистическия популизъм, който се изяви в сблъсъка преди всичко между СДС и БСП. Той доведе СДС на власт през 1997 година, но не съумя да го утвърди като перспективна политическа практика на базата на непопулистки политически и управленски алтернативи, въпреки слагането на началото на някои важни реформи. Неговата основна същност бе кадровата смяна на политико-административния апарат на държавата и промяна на външно-политическата ориентация, но не съумя да преодолее основния си популистки фундамент.

- Втората вълна се характеризира с две фази. Първата фаза на постпреходния популизъм като следствие на разочарованието от СДС и ограничения ефект на политическите реформи, проведени от неговото правителство. Той се изяви преди всичко в морален и икономически популизъм (800-те дни), базиран на харизмата на бившия цар Симеон, дошъл от Европа, и аурата, свързана с неговия живот и намерения. Този популизъм, свързан с НДСВ, можем да определим като мек, просистемен и проевропейски.

Втората фаза на постпреходния популизъм изведе на преден план нови теми, свързани преди всичко с корупцията, национализма, реда и

законността, от което се възползваха две основни политически партии. Първата е ГЕРБ, която залага на национализма, антикорупцията, използва етнически елементи, за да атакува партията ДПС, но същевременно е проевропейски ориентирана.

Втората партия е Атака, която е радикална, реваншистка, ксенофобска, демагогска, антиевропейска. Напоследък лидерът ѝ Сидеров прави опит да ѝ придаде по-цивилизован вид, изразявайки дори желание тя да стане член на ЕНП.

В заключение - има ли перспективи популизмът в посткомунистически условия и по-специално в България?

Отговорът ми е положителен, тъй като най-малко три обективни феномена въздействат и подхранват този процес. От една страна, това е кризата в партийната демокрация и представителните институции. Тя няма да отmine в близките години, тъй като се налага продължителен процес на хигиенизиране на политическата среда, свързана и с формиране на нов тип европейски политически елит, прекъсване на връзките между държавни институции и полулегални и престъпни икономически структури, създали клиентелистката система.

Вторият фактор е преди всичко икономически, свързан с продължаващото социално разслоение в посткомунистическите държави, в частност България, и бавното формиране на т.нар. средна класа, която е в крайна сметка социалната основа на съвременните развити демокрации. Към това се добавя и процесът на глобализация, който се влита в процесите на утвърждаване на модерна пазарна икономика в посткомунистическите държави и в специфични форми, създава една перманентна група от губещи от този процес, които ще бъдат винаги социална опора на популизма.

И последен, но не по значение, фактор е утвърждаването на медийната демокрация, медиакрацията, която, от една страна, измества политическите партии като посредници между политическите институции и гражданското общество, но по-важното, от друга страна, е, че е мощен инструмент за създаване на кумири и харизматични политически дейци, с което умело обслужва и стимулира популисткия феномен. Към това се добавя фактът, че днешната интернет реалност наред с доминацията на телевизионната информация води до все по-голяма неспособност на значима част от населението за задълбочени и рационални анализи на

политическата реалност. Според германски политолози това води до намаляваща способност да се разсъждава в системни категории. Налага се фрагментираната оценъчна способност (Der Spiegel, 20,2008 :64).

Вестници се четат все по-малко, а и стават все по-“жълти”. Как въздейства това на демокрацията — обществото става по-лесно манипулируемо за селективни послания на емоционална основа и за въздействие от страна на различни типове популизъм. А популизмът предлага фалшиви и бързи решения, не отчита сложния процес на приемане и осъществяване на демократични решения.

Според известния политолог Кас Муде, популизмът ще бъде все по-срещана черта в демократичните общества поради кризата на представителството и демистификацията на политическото, когато все повече мълчаливото мнозинство ще се чувства пренебрегнато и ще изригва в популистки вълни (Муде 2007:34). Затова според мен стабилността на демокрацията зависи от способността на установените политически партии и на истинските демократи да реагират адекватно на популисткия феномен, не с раздражение и безпочвени критики и опити за опортюнистическо взаимодействие, а с разбиране за причините, които го провокират, и с конкретна политика срещу негативните явления, които му създават политически перспективи.

Литература:

Albertazzi, Daniele and Duncan McDonnell Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy, New York and London: Palgrave Macmillan, 2007.

Agh, A. From nomenclatura to clientura: the emergence of new political elites in East- Central Europe in: Stabilizing fragile democracies, Comparing new party systems in Southern and Eastern Europe, Ed., Pridham, G., Lewis, P., Routledge 1996, p. 44-69.

Blackwell Encyclopedia of Political Thought, Ed. Miller, D. and others, Basil Blackwell 1991, in Bulgarian.

Braun, M. Populismus an der Macht, Das Phaenomen Berlusconi, in : Internationale Politik und Gesellschaft, 3, 2003, 110-135

Cuperius, R. The Populist Deficiency of European Socialdemocracy, in: Internationale Politik und Gesellschaft, 3, 2003, pp. 83-110.

Decker, F. The Populist Challenge to Liberal Democracy, in : Internationale Politik und Gesellschaft, 3, 2003, pp. 47-60.

Decker, F. Die Renaissance der Sozialisten, Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte, 5, 2007, s. 32.

Hadenius, A. Victory and Crisis in: Democracy's Victory and Crisis, Ed. Hadenius, A. Cambridge University Press, 1997, pp. 1-15.

Linz, H. Some thoughts on the Victory and Future of Democracy, in: Democracy's Victory and Crisis, Ed. Hadenius, A. Cambridge University Press, 1997, pp. 404-427.

Richard L. Wood, Faith in Action: Religion, Race, and Democratic Organizing in America, 2002.

Hopkin, J. Clientelism and Party politics, in: Handbook of Party Politics, Ed. Katz, R, Crotty, W. Sage 2006, p. 406- 411.

Karasimeonov, G. The party system in Bulgaria, GorexPress 2006 in. Bulg.

Peffer, J. Albania: The democratic deficit in the post-communist period, in: Experimenting with Democracy, Regime Change in the Balkans, Ed. Pridham, G. Gallagher, T. Routledge, London 2000, pp.243.

Political Parties and Linkage, A Comparative Perspective, Ed. K. Lawson, Yale University, 1980.

Андреев А. Видове популистски партии и бъдещето на демокрацията в България, сп. Политически изследвания, бр. 4/2007, с. 3-31.

Муде, К. Популистският Zeitgeist, сп. Политически изследвания, бр. 2/ 2007, с. 47-71.

Жечева, К. Атака — между национализма и популизма, сп. Политически изследвания , бр. 3/2007, с. 49-69.